

Тетяна Фазан

ЗМІСТ ПІДГОТОВКИ ДІВЧАТ У ПРАВОСЛАВНИХ МОНАСТИРЯХ XIX СТОЛІТТЯ ДО ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

Резюме. У статті розкрито основний зміст, форми та методи підготовки дівчаток у православних монастирях до духовно-морального виховання дитини. Розкрито на основі яких предметів відбувалося навчання та виховання жіноцтва. Жінка, яка традиційно вважалася і була берегинєю домашнього вогнища, звісно, відіграла провідну роль у сімейному вихованні дітей і, паралельно з передачею загальних знань, готувала дівчаток (своїх дочок) до виконання ними в майбутньому аналогічних обов'язків.

Ключові слова: Монастир, жіноче виховання, жіночі навчально-виховні заклади, богослужіння, благоговіння.

Центральне місце в житті кожного навчального закладу посідає сам навчальний процес. Відповідно, від цілей і завдань виховання, затверджених у статутах жіночих шкіл усіх рівнів, залежав не лише зміст навчального курсу, а й можливості їхніх випускниць після завершення освіти. У свою чергу, організація навчального процесу визначала перебіг робочих буднів кожної юної учениці. Слід зазначити, що у XIX – на початок XX ст. питання про зміст жіночої освіти було важливою частиною дискусій не лише про жіноче призначення, а й про чоловічий та жіночий інтелект і здатність жінок до розумової діяльності взагалі. Зауважимо, що подібні дискусії іноді ініціюються й у наш час, коли жінки не лише повсюдно засвідчили свою здатність до здобуття вищої освіти, а й внесли свій безперечний, вагомий вклад у науку та в усі інші сфери людської діяльності, коли рівність статей видається для цивілізованої людини річчю цілком очевидною [4, с. 40].

Однак на перших етапах розвитку жіночої освіти в Російській імперії, у склад якої в той період входила майже вся територія нинішньої України, на зміст освіти в жіночих духовних навчальних закладах дуже впливали суспільні погляди на станове призначення жінки – погляди, які дуже відрізняються від сучасних. Особливістю освіти дореволюційної Росії першої половини XIX ст. була її становість, що особливо посилилася за правління Миколи I. На відміну від нашого часу, коли кожна дитина – незалежно від свого походження та навіть іноді власного бажання – отримує обов'язковий обсяг знань у рамках курсу середньої школи, уряд миколаївської Росії «роздавав» освіту відповідно до станового походження. Від останнього безпосередньо залежало й майбутнє призначення (та й, зрештою, все наступне життя) випускниць перших навчальних закладів (тобто монастирських шкіл), а отже становість учениць визначала й навчальний курс цих закладів. З огляду на це доцільно проаналізувати зміст навчального процесу, завдання, методи та форми жіночої освіти, а також простежити, під впливом яких чинників відбувалися в ній зміни.

Жіночі навчально-виховні заклади при монастирях, що діяли в Україні в XIX – на початку XX ст., були покликані реалізувати надзвичайно важливу мету – підготувати високоморальних, суспільно значимих, соціально адаптованих індивідуумів. Жінка, яка традиційно вважалася і була берегинєю домашнього вогнища, звісно, відіграла провідну роль у сімейному вихованні дітей і, паралельно з передачею загальних знань, готувала дівчаток (своїх дочок) до виконання ними в майбутньому аналогічних обов'язків.

Завдання монастирської школи полегшувалося тим, що вона мала безпосереднє, чітке й сильне керівництво – церкву. Послух Церкві – ширий, «у простоті сердечній», як це властиво дітям, – ось що було міцною опорою цієї школи і відрізняло її від усіх інших подібних навчальних закладів [2, с. 12]. У зв'язку з цим «монастирська школа приймає дітей в найсприятливіший час їхнього духовного розвитку, [коли] серце їхнє ще зберігає всю вразливість дитячого віку і починають пробуджуватися розумові здібності» [5, с. 133].

За поданням обер-прокурора Святійшого Синоду К. Победоносцева і за правилами, затвердженими Синодом починаючи з першої половини XIX ст., в монастирських школах в означений період викладалися такі предмети:

- 1) Закон Божий;
- 2) священна історія Старого і Нового Завіту;
- 3) церковна історія;
- 4) катехізис;
- 5) вчення про богослужіння;
- 6) церковний спів;
- 7) російська мова;
- 8) церковнослов'янська мова;
- 9) церковна та вітчизняна історія (церкви і держави);
- 10) географія;
- 11) арифметика;
- 12) каліграфія з малюванням;
- 13) дидактика;
- 14) геометричне креслення і землемірство;
- 15) бесіди про предмети і явища природи.

Окрім цих дисциплін, навчальний заклад з дозволу єпархіальної училищної ради міг вводити в навчальну програму викладання ремесел, деяких галузей сільського господарства та рукоділля – у вигляді позакласного заняття або особливого додаткового курсу. Релігійна освіта поєднувалася з моральним вихованням волі та почуттів. Основною, об'єднуючою ці види виховання ланкою, був Закон Божий, що давав і утверджував у дитячих душах моральні ідеали [2, с. 28].

Згаданий обер-прокурор Святійшого Синоду К. Победоносцев, який був переконаним монархістом та консерватором, упродовж кількох десятиліть опікувався освітою в Росії та відчутно впливав на її зміст, розвиток і реформування, вбачав завдання монастирської школи не стільки в розумовій освіті, скільки (і передусім) у вихованні «моральних і релігійних людей за законами Православної Церкви і російської народності». Виховання в церковній школі мало пробуджувати, підтримувати і живити в дітях душевне життя, сприяти їхньому внутрішньому розвитку і зростанню душевних сил та здібностей у морально-релігійному напрямі. Тільки за такої єдності внутрішнього ладу і діяльності школа може досягти своєї високої мети [3, с. 7].

Згідно із перезатвердженими Правлячим Синодом «Правилами про церковнопарафіяльні школи» від 13 червня 1884 р., мета монастирської школи полягала в наступному: а) у вихованні почуття «вірнопідданої відданості» та любові до Царя і Вітчизни; б) у прищепленні дітям страху Божого і розвитку в них почуття якнайглибшої любові та благоговіння до Бога, в послуху церкві та її статутам; в) у утвердженні в дітях схильності до належного виконання християнських обов'язків, у доведенні їх до такого морального стану, вираженням якого було б діяльне прагнення до добра і правди; г) в пробудженні християнської любові до ближнього, поваги та послуху батькам та всім старшим, а особливо пастирям церкви; д) у викоріненні в дітях поганих нахилів та звичок і прищепленні їм правил благочестивої поведінки, скромності, у привчання до самостійності в праці, виконавчої дисципліни, уважності, бережливості, акуратності; е) в чіткому, розумному і ґрунтовному викладанні їм первинних і корисних знань, які згодяться на все життя [6].

«Відродження монастирської школи, – писав у 1898 р. архімандрит Никон, – віталосся живим співчуттям народу. Ця школа виховує дітей у дусі заповітів і переказів православної давнини, у вченні та настанові Господній» [7, с. 8].

Оскільки все початкове виховання і розвиток душевного життя дитини в сім'ї традиційно здійснювалося в релігійно-моральному напрямі, то воно мало природно поєднатися, зростися і злитися з вихованням шкільним. Таким чином монастирська школа продовжувала справу сімейного виховання, осмислюючи і розширюючи його. Між школою і монастирем існував тісний зв'язок, пройнятий релігійною дисципліною, яка включала навчання і справу: навчання – живе засвоєння дитячим серцем істин віри, що переходить у любов і надію, а справа – виконання морального закону і вимог цієї віри, послуху церкві за совістю та обов'язком.

Архієпископ Амвросій стверджував, що церква надає всі необхідні засоби для духовного вдосконалення дитини з дуже раннього віку – у вигляді вправ через залучення волі. Ці вправи – молитва, постійне відвідування богослужінь, благоговіння, самовипробування, сповідь, причастя. У цих вправах-звичах полягає суть церковної заповіді, яка, за вченням Спасителя, поєднує дві: любов

до Бога і любов до ближнього. Виховне завдання початкової духовної школи має полягати в розвитку і зміцненні любові до Бога та до ближнього в усіх її проявах.

Ці слова ієрарха цілком підтверджувала практика: вже з шестирічного віку діти вивчали церковні молитви, а у сім – за церковною постановою – їх приводили на сповідь до духовного отця (духівника). Відтоді дитина починала жити свідомим життям [6, с. 67].

Як випливає з вищесказаного, прибічники релігійно-морального виховання вважали страх Божий найважливішим і найціннішим знаряддям у цій справі, великою моральною силою, яка діє на всі сили і налаштування людської душі. «Без страху Божого не можна стати ні знаючим, ні вихованим, ні добрим; у ньому ключ до всього цього», – писав святий Василій Великий [5, с. 38].

Теоретик народної школи М. Ільминський теж вбачав виховне завдання початкової школи в розвитку та утвердженні в дітях любові до Бога і ближнього – в усіх, по можливості, її проявах. Щоб людина стала освіченою та високоморальною, викладання чи роз'яснень недостатньо – її потрібно виховати, тобто зробити так, щоб вона виросла й зміцніла в добрих справах і в почуттях богобоязких та чесних [1, с. 19]. У цій справі педагог надавав великого значення православному богослужінню. Парафіяльні священики та пастирі, на думку М. Ільминського, повинні так здійснювати Божу службу, щоб вона справляла на підростаюче покоління повчальне і священне враження. Якщо діти не навчаться молитві та страху Божому в церкві, то тим більше не навчаться цьому в школі [1, с. 22].

Методи і форми навчально-виховної роботи в монастирській школі другої половини XIX ст., попри всю притаманну їм специфіку, все ж мали прогресивне значення. Цьому сприяли зокрема й навчальні програми з предметів, що орієнтували вчителів на творчі пошуки з метою формування в учнів за три-п'ять років навчання відповідних умінь та навичок.

Згідно з «Правилами про церковнопарафіяльні школи» (1884 р.), створювалися два типи монастирсько-парафіяльних шкіл: однокласні – з дворічним курсом навчання і двокласні – з чотирирічним. У них викладали такі дисципліни: 1) Закон Божий: вивчення молитов, священної історії, пояснення богослужіння, короткий катехізис; 2) церковний спів;

3) читання церковного, громадянського друку та письма; 4) початки арифметики. У двокласних школах вивчалися також історія церкви та російської держави [1, с. 24].

Монастирська школа (однокласна і двокласна) була основним (і найпоширенішим) типом духовного навчального закладу в той час. Услід за змінами умов життя цей тип школи теж швидко трансформувалася – в бік розширення та поглиблення. За затвердженням 1 квітня 1902 р. «Положенням про церковні школи», навчання в однокласних монастирських школах почало перелаштовуватися на трирічний курс, а у двокласних – на п'ятирічний [5, с. 17]. Така поважна зміна, звісно, потребувала нових навчальних програм, і на початку 1903/1904 навчального року Училищна рада при Святійшому Синоді їх розіслала.

Порівняльна характеристика програм цього типу навчальних закладів, затверджених Училищною радою в 1884 і 1903 роках, показує, що зміни більше торкнулися двокласної школи:

- її курс став п'ятирічним (додався один рік);
- навчальні дисципліни почали вивчатися більш ґрунтовно;
- додалися три нові предмети: географія, природознавство та малювання з кресленням [6, с.

56].

Однокласна школа за цей період змінилася менше. Так, якщо в 1884–1902 рр. вона мала дворічний курс, то відтепер навчальна програма розраховувалася на три роки.. За новою програмою загальна чисельність занять зросла (крім уроків церковного співу) і склала в молодшій групі – 24 уроки, а в середній та старшій групах – по 26 уроків на тиждень: 4 год. в день – у молодшій, а в середній та старшій – чотири дні на тиждень по 4 год. в день і ще два дні – по 5 год. Обсяг і зміст програми залишалися майже однаковими, але з введенням третього року навчання з'явилася можливість більш повільного, неквапливого і ґрунтовного проходження курсу [6, с. 77].

Навчальний рік у школах при монастирях тривав загалом від семи до дев'яти місяців. Через різноманітність місцевих умов неможливо визначити обов'язкову для всіх церковних шкіл тривалість навчання. Але за вказаний час можна було виконати і засвоїти програму курсу досить ґрунтовно та всебічно. Найкоротшим навчальний рік був, звісно, в початкових школах при сільських монастирях, де селяни в основному займалися землеробством, – як свідчать архівні матеріали, він тривав усього шість-сім місяців. Об'єктивною причиною цього були осінні та весняні польові роботи. При міських монастирях шкільні заняття починалися 15 вересня, а завершувалися 15 травня, тож навчальний час у тамтешніх навчальних закладах у середньому становив 120 – 160 днів на рік. Прийом дітей здійснювався протягом двох тижнів перед початком занять і про це батьків сповіщали заздалегідь священики, архімандрити-завідувачі шкіл. Під час прийому дітей завідувач записував до спеціального

журналу ім'я, по батькові та прізвище дитини, дані про її народження та віросповідання – необхідну інформацію для видачі згодом, після успішного складання іспитів, пільгових свідоцтв. У разі пропуску занять упродовж понад місяць учня вважали вибулим зі школи [6, с. 89].

Навчальні заняття починалися не пізніше 8 год. 30 хв., а в період з 15 листопада до 22 грудня – не пізніше 9 год. ранку. Між уроками існували 15-хвилинні перерви. Заняття закінчувалося о 14 або 15-й годині. Уроки тривали не менше 45 хв. і не більше години. Заняття в навчальну пору року проводилося щодня, крім недільних, святкових днів. При цьому святкових і «високоурочистих» днів було загалом близько 55-ти, включно з 39-ма недільними, а навчальних – 179 (у часовому проміжку між 20 серпня і 20 травня) [6, с. 90].

У більшості випадків до монастирських шкіл приймали дітей православного сповідання, незалежно від станової приналежності, у віці від 8 до 16 років; чисельність учнів, яка припадала на одного викладача, не мала перевищувати 60-ти на трьох відділеннях школи (сумарно). Якщо кількість бажаючих вступити до закладу перевищувала чисельність вільних місць, то перевага віддавалася старшим дітям. У школах практикувалася класно-урочна система навчання, суть якої полягала в тому, що в кожному класі всі предмети вів один учитель, який переходив зі своїми учнями в наступний клас, де викладав ті ж дисципліни, і так до закінчення курсу. Ця система була єдино можливою в однокласній школі при одному вчителі.

Отже у виховному сенсі класно-урочна організація навчального процесу представляла єдину педагогічну систему навчання в монастирській початковій школі того часу.

Список використаної літератури

1. Ильминский Н. И. Беседы о народной школе / Н. И. Ильминский. – СПб., 1889. – 42 с.
2. Победоносцев К. П. Всеподданнейший отчет обер-прокурора Св. Синода по ведомству православного исповедания / К. П. Победоносцев. – Пб., 1886. – 196 с.
3. Правила и программы для церковноприходских школ и школ грамоты / Училищ. совет при Св. Синоде. – 4-е изд. – СПб., 1898. – 132 с.
4. Пушкарева Н. Л. Женщины-ученые в российском постсоветском фольклоре // Этнографическое обозрение. – 2006. – № 4. – С. 39 – 58
5. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения (1802–1902) / С. В. Рождественский. – СПб., 1902. – 785 с.
6. Фальборк Г. А. Народное образование в России / Г. А. Фальборк. – СПб., 1900. – 264 с.
7. Фармаковский В. И. Статистические сведения по начальному образованию в Российской империи. Вып. 1 / В. И. Фармаковский. – СПб., 1898. – 183 с.

Ольга Кочерженко

АКТУАЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ ГРИГОРІЯ ВАЩЕНКА В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Видатний український педагог і психолог Григорій Ващенко – яскрава особистість у вітчизняній педагогічній науці, його творча спадщина викликає значний інтерес в умовах сьогодення. Актуальні проблеми формування українського виховного ідеалу, національної свідомості, створення педагогічної системи, яка задовольняє потреби державного будівництва українського народу, були повною мірою висвітлені у працях педагога.

Ім'я Григорія Ващенко тривалий час замовчувалося, адже його ідеї мали чіткі національні орієнтири, за що він був звинувачений у «буржуазному націоналізмі», тому вивчення його теоретичних праць та практичної діяльності розпочалося після здобуття Україною незалежності.

Життєвий шлях, творчу діяльність, систему поглядів видатного педагога досліджувало багато науковців: А. Бойко, А. Погрібний, А. Алексюк, М. Євтух, О. Ковальчук та інші.

Метою даної роботи є довести актуальність педагогічних поглядів Г. Ващенко в сучасних умовах, коли проблема національно-патріотичного виховання є надзвичайно гострою.

Науковець А. Погрібний зазначає: «Великою заслугою Г. Ващенко є те, що він – творець державницьки зорієнтованої української національної педагогіки. Не вузько етнічно, а саме державницьки зорієнтованої – тієї, яка породжує і зміцнює волю національного самоутвердження, плекає народ гордий, мужній, формує сильну, свідому своєї історичної місії націю» [1].